

Богдан Вознюк,
студент групи ЗУ-2

Державний університет «Житомирська політехніка»

Юлія Кондратюк,
кандидат історичних наук, доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

ДІЯЛЬНІСТЬ АРМІЇ УНР НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРЩИНИ

Армія - є універсальним чинником захисту суверенітету будь-якої держави. Життєстійкість держави безпосередньо залежить від стану збройних сил і їх боєздатності.

Тема боротьби за належність України ніколи не втрачала свою актуальність. Багато науковців неодноразово досліджували дане питання для аналізу всіх позитивних та негативних сторін та прорахунків лідерів на певних історичних етапах.

Метою статті є висвітлення діяльності армії УНР на теренах Житомирщини.

Після вступу Директорії до Києва, відразу була відновлена назва держави – Українська Народна Республіка та сформовано уряд на чолі з В. Чехівським. Становище нової влади було досить складним, оскільки Україна виявилася оточеною ворогами з усіх боків та мала велику потребу в армії та озброєнні. В Директорії була відсутня дієва зовнішня політика та не завжди ефективно вирішувалися внутрішні проблеми, тому розбудова армії була найбільш надійним гарантом існування УНР.

Про хід військової політики і військового будівництва Директорії писав український історик та політолог В. Яблонський: "Спосіб захоплення і творіння влади Директорією диктував умови і механізми формування державних інституцій. Не була винятком армія. Вона сама потерпала у тій ситуації. В ході постійних воєнних дій військо було цементуючим стрижнем, який обростав іншими інституціями. Під час повстання і після нього в Україні напівстихийно утворювалися

повстанські загони, відділи, сотні, курені, полки. Чисельність часто не відповідала їх назві і призначенню новоствореної військової одиниці. Командири загонів на загал були політично заангажовані та досить рівнополярно налаштовані, відповідно орієнтуючись на різні сили в центрі. Тому найголовніше завдання центральної влади полягало в тому, щоб звести формування в єдину боєздатну армію з належною дисципліною [1].

Загальна чисельність війська Директорії сягала близько 150 тис. бійців, але це були переважно стихійні, погано організовані повстанські загони, що швидко розпадалися. Більшість з них складалася з селян, які прагнули повернутися до мирного життя та отримати землю. Утримання такої великої армії також було непосильним для уряду в економічному аспекті.

24 листопада 1918 року вважається днем створення армії УНР, адже саме в цей день Симон Петлюра видав відповідний наказ: «Скласти армію для оборони Української Народної Самостійної республіки». Згідно з цим документом до складу армії УНР були зараховані наступні підрозділи: загін та студентський полк січових стрільців, Чорноморський кіш, Сіра дивізія, Запорізький загін, 1-й полк залізничників та 2-й Український корпус (Подільський). Даний наказ також передбачав місця для інших частин, що хотіли перейти на бік Директорії, але при умові, що вони визнають самостійність УНР та забороняв залишати її лави протягом двох місяців. Проте даний пункт наказу виявився не досить прорахованим, оскільки через два місяці чимало добровольців вирішили покинути армію [2, С. 12].

Розглянемо більш детально найкращу, з точки зору організації, частину тогочасної Української армії - Групу Січових Стрільців (далі – ГСС). Правильна організація полягала в посиленні підрозділів артилерії, враховуючи їх велике значення на полі бою. Потужні технічні підрозділи та розвинені запасні частини, яких інші формування взагалі не мали, дозволяли не відривати бійців від передової для проведення мобілізації, збору місцевих ресурсів чи забезпечення тилу. Завдяки

цьому на фронті могли перебувати вже навчені, підготовлені та певною мірою дисципліновані військові, що на той час мало надзвичайно велике значення. Звісно, будь-яка організація має і негативні сторони. Перша з них полягала в тому, що полки не були зведені у вищі одиниці, наприклад бригади чи дивізії, що значно ускладнювало координацію роботи частин, вимагало багато засобів для підтримки зв'язку, що в свою чергу призводило до негативних результатів певних військових операцій, особливо коли потрібно було приймати негайні рішення. Другим недоліком організації була недостатня кількість корпусної кінноти, що значно обмежувало можливості командування: розвідку не вдавалося проводити вчасно й у всіх потрібних напрямках, бракувало сил для здійснення необхідних маневрів, а під час наступів не було можливості повною мірою використовувати досягнуті успіхи.

На теренах нашої області бойові дії проходили майже по всій території. Розглянемо та коротко охарактеризуємо бої за м. Новоград-Волинський та м. Коростень. Для наступу на м. Новоград-Волинський та подальшого переслідування противника командування ГСС призначило 10-ту дивізію та кінний дивізіон Франца Бориса, що вже 19 серпня 1919 року досягли району Колодянка – Радулино, де ворог не чинив жодного опору та наступного дня штурмом взяли м. Новоград-Волинський і перейшла річку Случ. Противник намагався стримати подальший наступ, підтягнувши резерви з м. Коростень. Тим часом 2-й Галицький корпус наближався до м. Житомира, 11-та дивізія та Штаб Групи залишилися в м. Шепетівці.

Після підсилення своїх підрозділів свіжими силами з м. Коростеня ворог перейшов у контрнаступ проти 10-ї дивізії під м. Новоград-Волинський і на східному березі Случі розгорілися запеклі бої. Противник постійно намагався обійти північний фланг ГСС. Через значну атаку с. Олександрівка та с. Чижівка, штабом ГСС було прийнято рішення підтягнути з м. Шепетівка 11-ту дивізію до м. Новоград-Волинський та упродовж 21–22 серпня 1919 року дане рішення було

виконано. Помилкою командування стало надмірне розтягнення сил у глибину, хоча тоді вважалося, що деморалізований ворог не зможе чинити серйозного опору. Наступного дня більшовицькі війська Червоної Армії значно посилили тиск на схід від м. Новоград-Волинський з одночасним завданням потужного удару по с. Олександрівка. Попри тривале стримування ворога ГСС не змогли утримати свої позиції та залишили м. Новоград-Волинський. Ворог скористався не достатньою організованістю відступу, перейшов у наступ та з кожним днем атакував ще з більшою наполегливістю ГСС. Попри це, протягом 26-27 серпня 1919 року наступ стримувався. Проте виснаження стрільців змусили вночі з 27 на 28 серпня 1919 року відвести частини на нові позиції: 10-ту дивізію — на лінію Березова Гать–Пулини, 11-ту — Курне– Великий Луг, кінний дивізіон — до Стрибіжа, 2-й Галицький корпус займав район Черняхова.

Протягом наступних трьох днів ворог безперервно намагався вибити ГСС. Війська то просувалися уперед, то змушені були знову відступати. Деякі атаки не вдавалося відбити. Повільний рух II Галицького корпусу на м. Коростень дав змогу ворогу зміцнити свої позиції на фронті, що позбавляло ГСС можливості звузити фронт і виділити резерви для маневру.

1 вересня 1919 року, відповідно до наказу II Галицького корпусу (до складу якого входила ГСС) про загальний наступ на м. Коростень, ГСС поставили завдання повторно зайняти м. Новоград-Волинський та з заходу підтримати наступ корпусу на м. Коростень. Уночі було здійснено перегрупування та обидва фланги перейшли в наступ. Ворог не витримав тиску й почав відходити. 4 вересня 1919 року, після короткого бою, ГСС опанували райони Теснівка–Тупальці та Кропивня–Броники. Наступного дня вони змінили напрям наступу. Штаб наказав переслідувати противника з метою вийти на лінію Бараші–Симони й Мар'янівка–Немилянка. Тим часом кінний дивізіон Франца Бориса діяв проти більшовиків, які, залишившись відрізними від м. Коростень стрілецькою піхотою й під загрозою наступу кінноти

на м. Новоград-Волинський, почали поспіхом відступати. У безсиллі втримати місто, більшовики піддали його інтенсивному артилерійському обстрілові, внаслідок чого, значна частина згоріла. ГСС увійшли до м. Новограда-Волинський й зайняли там свої позиції.

З визволенням м. Новоград- Волинський, українські війська повернули собі значні та багаті території, звільнивши їх від окупанта. Було забезпечено контроль над залізницею Бердичів-Шепетівка, а також частково над лініями Шепетівка-Коростень. Українські частини здобули у ворога значні військові трофеї та велику кількість залізничного майна — паротяги й вагони, яких гостро бракувало Армії УНР. Оволодіння залізничними шляхами значно полегшило маневрування військ та постачання боєприпасів і харчів.

Більшовицькі війська, наблизившись до м. Коростень, також отримали перевагу в маневреності, адже мали змогу оперативно перекидати резерви в трьох напрямках та активно чинити опір. Розуміючи важливість м.Коростеня, як стратегічного вузла як для українських військ так і для противника, ГСС докладали чималих зусиль для швидшого заволодіння цим ключовим залізничним вузлом.

Те, що ГСС не вдалося здобути м. Коростень, зовсім не означає, що вони не прагнули цього, або не докладали всіх можливих сил. Незважаючи на сильний опір і відсутність артилерійської підтримки (за поодинокими винятками), частини ГСС долаючи важкий шлях почали просуватися в напрямку Сушки – Білка - Яблунець – Мокляки. Ворог перейшов до контратак.

8 вересня 1919 року коли ГСС почала наступ: (10-та дивізія — на Рафалівку, 11-та — на Бондарівку) більшовики, обійшовши ліси, вдарили в тил 10-ї дивізії, атакували її штаб у Сушках і частково захопили його разом із канцелярією. У цій сутичці кінна сотня 10-ї дивізії зазнала значних втрат, зокрема загинув її командир, сотник Матвій Загаєвич.

Командир 1-го полку СС підполковник Іван Андрух швидко зреагував: кинув частину свого полку у фланговий удар по ворогу, що

прорвався в Сушки. Це дозволило врятувати обози й штаб, після чого ворог розпорошився в лісах. Однак на ліквідацію раптового наскоку пішов час, що призвело до затримки наступу. 8 вересня 1919 року ГСС вдалося зайняти ряд сіл (Мошну, Рудню, Ушицю). II Галицький корпус лівим крилом зайняв Ушомир і вже обстрілював м. Коростень. Проте ворог підтягнув значні резерви й перейшов у рішучий контрнаступ по всьому фронту. Основні удари були спрямовані на праве крило II Галицького корпусу від Чопович, а також у центр — з м. Коростеня. Більшовики активно використовували бронепоезди. II Галицький корпус почав швидко відступати, а слідом за ним - Січові Стрільці: сил для маневру та самостійного удару з метою підтримки галичан їм забракло [3, С. 286].

Під час відступу ГСС стримувала ворога на по всій лінії фронту та 12 - 13 вересня 1919 року ще тривали бої на лінії Бараші – Симони – Андрієвичі та Романівка – Гали – Олександрівка відповідно. На ділянці 10-ї дивізії ГСС кілька разів переходили в контратаки. У 1-го полку були значні втрати, внаслідок чого війська відійшли до м. Новоград-Волинський. Протягом наступного дня ворог проводив розвідку позицій і обстрілював це місто. ГСС змушені були відступати, не витримавши атаки. 18 вересня 1919 року, за наказом Штабу Дієвої Армії, ГСС вийшовши з підпорядкування II Галицького корпусу, почала відступ на м. Новоград-Волинський. Метою було відійти до залізниці Бердичів–Шепетівка та згрупуватися: 10-та дивізія — у Полонному, 11-та — у Шепетівці. Штаб Групи розмістився в Городищі. II Галицький корпус відійшов до м. Бердичева.

Наступ, що тривав майже місяць і був спрямований на оволодіння Коростенем, завершився невдачею. Українське військо не лише не змогло взяти важливий вузол, але й відійшло до лінії Бердичів–Шепетівка, утративши територію, здобуту раніше. Основні причини були такі:

1. Відсутність чітких інструкцій командування щодо стосунків із поляками.

2. Недружнє ставлення польських частин у районі м. Новоград-Волинського, що змусило ГСС відступити та зірвати успішний наступ на Коростень.

3. Надто повільний рух II Галицького корпусу на м. Коростень.

4. Мала кількість сил Січових Стрільців для охоплення м. Коростеня із заходу й відмова II Галицького корпусу від маневру замість фронтальних атак.

5. Стійкий опір ворога біля м. Коростеня.

6. Затримка українських частин, яка дала більшовикам час підтягнути резерви.

7. Нерішучі дії командира II Галицького корпусу, який відступив до Житомира після першої невдачі [3, С. 287].

Також розглянемо останній бій Армії УНР, що завершив період збройної боротьби за українську державність. Другий Зимовий похід 1921 р., (інша його назва – Листопадовий рейд), який став останньою героїчною спробою вояків Армії УНР та українських повстанців збройним шляхом відновити втрачену державність. Це трагічна, але водночас знакова подія в історії державотворення України. Цей похід скоріше був актом відчаю та безумовного патріотизму людей, які не хотіли миритися з поразкою.

Юрко Тютюнник, разом із низкою військових генералів і діячів УНР не бажав здаватися. Вони вважали, що потрібно вирушати у великий похід на Україну по тилах більшовицької армії. Підготовка походу тривала від літа 1921 року, а сам похід розпочався в листопаді цього ж року. Армія УНР, що прийняла участь в Другому Зимовому поході складалася з трьох груп: Волинської, Подільської та найменшої – Бессарабської [5, С. 2].

12 листопада 1921 року колону на лінії Коростень – Радомишль – Житомир, Ю. Тютюнник прагнув з'єднати з повстанським загonom отамана В. Нельговського. Проте тютюнівці зіткнулись з передовими загонами червоної дивізії Г. Котовського. Ситуацію ускладнило погіршення погоди: почалися великі снігопади з міцними морозами. В

цих умовах було вирішено повернути колону і здійснити переправу через річку Тетерів, маючи на меті сховатися у лісах. Для цього потрібно було здійснити перехід на відстань більше 100 верст та ще й при постійному переслідуванні ворогом. 17 листопада 1921 р. Волинська група опинилась в оточенні під с. Малі Миньки в районі містечка Базар і була змушена прийняти нерівний бій. Згадуючи його жорстокий перебіг, Р. Сушко писав: «Ворожий перстень ще не був замкнений, але ще наша задня сторожа була в селі, як бригада Котовського вдарила по ній і змусила до затяжної оборони. Рівночасно в кіннім ладі заатакував з двох сторін колону підвод з нашими раненими, що їхали посередині колони. Настало пекло. Це не був бій маневрової війни, це була різня. Не було пощади. Ранені наші на підводах, заатаковані кіннотою, хватили за ручні гранати. Та ворог поновив напір під прикриттям своїх скорострільних „тачанок“. Кого не вирубав ворог, забрав у полон. Рештки 4-го і 5-го куріня збірної бригади під керуванням одчайдушного сот. Григоряка добігли до ліса, но і тут вже стрінув їх ворог, полонив і їх. Решта мучеників остала на полі бою.» [4, с. 223].

Біля селища Базар українські війська були оточені та розгромлені. Лише незначній кількості, зокрема й Юркові Тютюннику, вдалося втекти. Полонених старшин відправили до Києва та Житомира, а решту – 359 осіб – розстріляли. Р.Сушко відзначає їх виключну мужність в останні хвилини їхнього життя: «Не сумні вони були, а поважні і горді. Рішучо станули над могилою. Москалі навели скоростріли ... Грімке, потужне „Слава“ крикнули повстанці і понісся гімн „Ще не вмерла“, аж заглушили цей могутній спів ворожі скоростріли, тихо стало, лиш стогін-скарга нісся з братської могили. Наповнилась могила вщерть 359 тілами мучеників за Волю України, за її славу» [4, с. 223].

Чи були ці люди введені в оману керівництвом, яке запевняло в підтримці, чи ними просто керував безмежний патріотизм – сказати важко. Адже вони свідомо йшли на вірну смерть. Це був акт відчаю і

самопожертви. Для цих хлопців найважливішою була українська ідея, а не власне життя. Переживши особисто трагедію Другого Зимового походу, Р. Сушко згодом у одній із своїх праць висловив власне бачення причин його невдачі. Серед них: запізнілі строки виступу, оскільки на осінь 1921 р. на Великій Україні повстанський рух пішов на спад; осінньо-зимова пора була невдалою для проведення рейду; зрада польських «союзників», які попри обіцянки не озброїли групу; прорахунки Ю. Тютюнника, який як командир групи приховав від старшин багато недоліків, які мали місце під час підготовки і проведення цього рейду [4, с. 224].

На перший погляд, цей, здавалося б, безглуздий і приречений прорив у зимові сніги не приніс жодних безпосередніх результатів – лише криваву трагедію. Проте його відгомін проявився через багато років в ідеології ОУН -УПА, які були натхненні героями Базару й продовжили боротьбу за Україну.

Діяльність Армії Української Народної Республіки на Житомирщині у 1919–1921 рр. засвідчила вирішальну роль збройних сил у процесі державотворення в умовах воєнної агресії та політичної нестабільності. Попри організаційні труднощі, нестачу ресурсів і прорахунки командування, українські війська, зокрема Січові Стрільці, продемонстрували високу боєздатність, дисципліну та відданість національній ідеї. Бої за Новоград-Волинський і Коростень мали важливе стратегічне значення, однак чисельна й технічна перевага противника не дозволила закріпити досягнуті успіхи. Кульмінацією збройної боротьби став Другий Зимовий похід 1921 року — героїчна, але приречена спроба відновлення української державності. Поразка під Базаром і масова загибель вояків Армії УНР стали символом самопожертви та незламності українського духу. Незважаючи на відсутність безпосередніх військових результатів, цей похід мав потужний ідейний вплив і став моральним орієнтиром для подальшої визвольної боротьби українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Житомирщина: Базар, радіація та вовки, села без людей, церква – пуста, тунель конання (КП частина 2) [відео]. YouTube. URL: https://youtu.be/FCho7LLV_uU.

2. Кравчук М. Держава та армія УНР в добу Директорії та їх правове закріплення *Evropský politický a právní diskurz*. - 2018. - Sv. 5, Vyd. 6. - С. 88-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_6_15

3. Кучабський В. Воєнно - історичний нарис Корпус січових стрільців.-Київ: Центр учбової літератури, 2022,-520 с.

4. Стопчак М. Другий зимовий похід армії УНР в українській зарубіжній історіографії міжвоєнного періоду / М. Стопчак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27 /– С. 220–226.

5. 151 окрема механізована бригада. 24 листопада в мілітарній історії України
URL: <https://www.facebook.com/share/v/17Ty8hMtHS/>